

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 167-185

Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri

Abû Lahab and His Relationships with Prophet Muḥammad

Abdulhalim Oflaz

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Iğdır University Faculty of Theology, Dep. of Islamic History
Iğdır, Turkey

aoflaz74@gmail.com orcid.org/0000-0002-9921-5444

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 5 February / Şubat 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 5 May / Mayıs 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 167-185

Cite as / Atıf: Oflaz, Abdulhalim. "Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri [Abû Lahab and His Relationships with Prophet Muḥammad]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/1 (Haziran 2020), 167-185.

<https://doi.org/10.18505/cuid.685277>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abû Lahab and His Relationships with Prophet Muḥammad

Abstract: Abû Lahab (d. 2/624), one of the notables of Mecca, was one of the Prophet's four uncles who reached the Islamic period. Abû Lahab who had generally good relations with the Prophet before the Islamic period developed bad attitudes towards his nephew when his prophethood was proclaimed and maintained these until his death. He, known for loyalty to his ancestor's religion, did not believe in his nephew's prophecy and was one of the chief antagonist and enemy of the Prophet in Mecca. In addition to the fact that Abû Lahab had an identity devoted to his ancestor, by force of emphasis of social justice, the Prophet's new religion defending equality among people and ordering to the faith of afterlife caused to have a strong opposition to his nephew. In the development of Abû Lahab's opposing attitude his wife Umm Jamîl (d. ?/?) plays a crucial role. In this article, Abû Lahab and the reasons which prompted to oppose to the Prophet and his religion were examined in detail. In addition, his life and relations with the Prophet before and after nubuwwa were detailed.

Summary: bû Lahab is one of the four uncles of the Prophet Muḥammad, who reached the time of his prophethood. There is no information in the sources related to his birth, childhood and youth. His real name is known as 'Abd al-'Uzzâ, and his nickname is Abû 'Utba or, according to a weak opinion, Abû 'Utayba. In most of the sources, it is noted that the (second) nickname of Abû Lahab was given by his father because he was so handsome, that he was shining like a fire or his cheeks were reddish as if they were fevering.

Detailed information about Abû Lahab belongs to the post-prophetic period; information about his life before prophethood is less. Among these rare information there are findings that he was among the richest and most respected people of Mecca; saved by paying his diet a Meccan aristocrat who was held hostage by a caravan he met on the road to Mecca- al-Tâ'if; was involved with his friends in the theft incident against the golden gazelle statue in the Kaaba to supply his drinking money. The sources record that he was delighted with the birth of the Prophet and allowed his concubine to breastfeed the Prophet. Relations with the Prophet during this period, except for the anger of the Prophet because the supported Abû Ṭâlib (d. 619) in a fight with Abû Ṭâlib, generally followed a positive course. So much that he asked the two daughters of the Prophet to marry his two sons. However, these positive relations were broken and replaced by hostility after the Prophet was given the duty of prophethood and the Messenger of Allâh started to serve this duty.

Abû Lahab, who can be regarded as a filiopietist, made every attempt to eliminate this new belief, which he saw as contrary to his ancestors' beliefs. He watched his nephew, did everything he could to deny what he was saying and prevent him from getting a response. He would grind him by throwing feces, carrion, animal droppings and stinking things to the door of his house to disturb him. He did not hesitate to increase the severity of this hostility. So much that he was among those who sentenced him to hunger by applying a socio-economic boycott to Muḥammad and his close relatives, Banû Hâshim and Banû Muṭṭalib, who supported him. However, in the pre-Islamic period, a sense of tribalism was dominant in Mecca and its nearby basin. This understanding was also dominant in the lower arms of the Quraysh tribe, who was a resident of Mecca. These communities, especially Banû Umayya and Banû Makhzûm, who represent the Mecca aristocracy, strongly opposed the prophecy of one of the Banû Hâshim. On the other hand, the Banû Hâshim adopted the Prophet with the same understanding. However, there was only one person who acted against this understanding among all Banû Hâshim, and this was Abû Lahab. He treated his nephew so much in hostility that he became the only person among the Mecca polytheists who was condemned by the Qur'ân.

Perhaps the most important and influential factor in his persistence in a stubborn and systematic opposition to the Prophet, was his ancestral identity. In addition, in the pre-Islamic Mecca, the people were divided into social strata, inequality among people, and the aristocratic segment was the highest level of society. Islam advocated equality among people due

to its vision of social justice. The Mecca aristocrats, including Abū Lahab, considered themselves superior to other people and thought that they were in no way equal to those who were lower in terms of property, position and nobility. This understanding was one of the most important factors that enabled Abū Lahab to take place in the block against this new belief system communicated by the Prophet. Again, one of the important factors in his displaying a stubborn and systematic opposition to the Prophet is that Islam accepts the belief in the hereafter as one of the basic principles of religion. Like the other polytheist Meccans, Abū Lahab did not believe in the resurrection. His wife Umm Jamīl was another factor of his opposition stance. The traditional rivalries between Umm Jamīl's family Banū Umayya and Abū Lahab's family Banū Hāshim, lead to a sense of competition against. This feeling prompted her to oppose the prophecy of one of the Banū Hāshim. So she always provoked her husband and Abū Lahab's hatred toward his nephew never stopped to such an extent that it was mentioned in the surah Tabbat/al-Masad by a metaphor of carrying wood to feed the fire of hatred. Actually it was only Abū Lahab who was hostile to Muḥammad's prophethood among all the Banū Hāshim.

With the prophethood of Muḥammad, beginning to display a stubborn and systematic opposition to Islam, Abū Lahab continued this opposition intensely in the following periods and died in the second year of the hijra with this attitude. His wife, Umm Jamīl, died with the same understanding and shared the same contractual fate with him. However, all her children - except for 'Utayba (d.? /?) - were honored with Islam and were among the Prophet's distinguished companions.

Keywords: History of Islam, Abū Lahab, 'Abd al-'Uzzā, Umm Jamīl, Prophet Muḥammad.

Ebū Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Mūnasebetleri

Öz: Mekke'nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebū Leheb (ö. 2/624), Hz. Peygamber'in İslām dönemine yetişen dört amcasından biridir. İslām öncesi dönemde Hz. Peygamber ile genelde olumlu mūnasebetler içerisinde bulunan Ebū Leheb, yeğenin nübüvvetiyle birlikte ona karşı sert tutum takınmış ve bu tutumunu hayatının sonuna kadar ısrarla devam ettirmiştir. Atalarının dinine sıkı sıkıya bağlı olmasıyla bilinen Ebū Leheb, yeğenin nübüvvetine inmadığı gibi Mekke'de ona düşmanlık eden baş muhaliflerinden biri oldu. Ebū Leheb'in atacı bir kimliğe sahip olmasının yanı sıra Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği bu yeni dinin sosyal adalet vizyonu gereği insanlar arasında eşitliği savunması ve yine âhiret inancını benimsemesi de onun yeğenine karşı sert bir muhalefet yürütmesine neden olmuştur. Bu muhalif duruşunun şekillenmesinde özellikle hanımı Ümmü Cemil (ö. ?/?) faktörünü de göz ardı etmemek gerekir. Bu makalede Ebū Leheb'i Hz. Peygamber'e ve davasına sert muhalefet etmeye sevk eden bu nedenler detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Ayrıca onun hayatı ve Hz. Peygamberle nübüvvet öncesi ve sonrası mūnasebetleri üzerinde de ayrıntılı olarak durulmuştur.

Özet: Ebū Leheb, Hz. Peygamber'in nübüvvet dönemine yetişen dört amcasından biridir. Doğumu, çocukluğu ve gençliğiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Asıl adının Abduluzzā, künyesinin de Ebū Utbe veya zayıf bir görüşe göre Ebū Uteybe olduğu bilinmektedir. Kaynakların çoğunda Ebū Leheb künyesinin ise babası tarafından *yakışıklılığın-dan dolayı ateş gibi parlaması veya yanaklarının ateş saçarmışçasına kıpkırmızı olması* gibi nedenlerle verildiği kaydedilmektedir.

Ebū Leheb ile ilgili detaylı bilgiler nübüvvet sonrası döneme aittir. Ancak onun nübüvvet öncesi hayatıyla ilgili bilgiler az da olsa kaynaklarda bulunmaktadır. Bu az bulunan bilgiler arasında onun Mekke'nin en zengin ve itibarlı kimseleri arasında bulunduğu hususu yer almaktadır. Yine onun, Mekke-Taif yolunda karşılaştığı bir kervan tarafından rehin tutulan Mekkeli bir aristokratın diyetini ödeyerek onu kurtardığı bilgisine de kaynaklarda rastlanmaktadır. Ayrıca babası Abdulmuttalib'in (ö. 577) vefatından bir müddet sonra müptela olduğu içki parasını tedarik etmek üzere işret meclisindeki arkadaşlarıyla birlikte Kâbe'deki altın ceylan heykeline yönelik gerçekleştirdiği hırsızlık olayı da o dönemle ilgili olarak kaynaklarda yer bulan az bilgiler arasındadır. Yine kaynaklar onun, Hz. Peygamber'in doğumuna sevindiği ve

170 | Abdulhalim Oflaz. Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri

cariyesine onu emzirme izni verdiği bilgisini de kaydetmektedirler. Bu dönemde Hz. Peygamber ile münasebetleri, Ebû Tâlib (ö. 619) ile giriştikleri bir kavgada Ebû Tâlib'i desteklediği için Hz. Peygamber'e öfkelenmesi olayı dışında, genelde olumlu bir seyir izlemiştir. Öyle ki iki oğluna Hz. Peygamber'in iki kızını istemek suretiyle ona dünür olmuştur. Ne var ki bu müspet münasebetler Hz. Peygamber'e nübüvvet görevinin verilmesi ve bu görevin gereği olarak Resûlullah'ın tebliğ başlamasıyla birlikte bozuldu, yerini düşmanlığa bıraktı.

Atacı bir kimliğe sahip olan Ebû Leheb, atalarının inancına aykırılık teşkil ettiğini gördüğü bu yeni inancı bertaraf etmek için her türlü girişimde bulundu. Peygamber yeğenini takip eder, onun söylediklerini yalanlar ve halk arasında karşılık bulmasını engellemek için elinden geleni yapardı. Kapı komşusu da olduğu yeğenine adeta hayatı zehir edercesine bir tutum içindeydi. Onu rahatsız etmek için evinin kapısına dışkı, leş, hayvan pisliği ve kokmuş şeyleri atarak ona eziyet ederdi. Bu düşmanlığının şiddetini giderek daha da artırmaktan çekinmedi. Öyle ki yeğenine ve ona destek veren yakın akrabaları Hâşimoğulları ve Muttaliboğullarına diğer Mekkelilerle birlikte sosyo-ekonomik boykot uygulayarak onları açlığa mahkûm edenler arasında yer aldı. Hâlbuki İslâm öncesi dönemde Mekke ve yakın havzasında güçlü asabiye duygularına dayalı kabilecilik anlayışı hâkimdi. Bu anlayış Mekke'de mukim olan Kureyş kabilesinin alt kollarında da baskındı. Bu topluluklar, özellikle Mekke aristokrasisini temsil eden Ümeyyeoğulları ve Mahzûmoğulları bu anlayışla, Hâşimoğullarından birisinin peygamberliğine şiddetle karşı çıktılar. Diğer taraftan Hâşimoğulları da aynı anlayışla Hz. Peygamber'i sahiplendiler. Ancak bütün Hâşimoğulları içerisinde bu anlayışa aykırı hareket eden tek bir kişi çıktı. O da Ebû Leheb'di. O, öz yeğenine düşmanlıkta o kadar şedit davrandı ki Mekke müşrikleri arasında Kur'ân'da isim verilerek kınanan tek kişi unvanını elde etti.

Ebû Leheb, yeğenin başlattığı bu yeni dinî hareketin, atalarından itibaren devam edegeldiği inançsal düzene hâle getireceğini sezmiş, bu sebeple ona düşman kesilmişti. Onun, Hz. Peygamber'e inatçı ve sistemli bir muhalefette ısrar etmesindeki -belki de- en önemli ve etkili faktör onun sahip olduğu bu atacı kimliğiydi. Ayrıca İslâm öncesi Mekke'sinde halk sosyal tabakalara ayrılmış, insanlar arasında eşitsizlik söz konusu olup aristokrat kesim toplumun en üst tabakasını teşkil etmekteydi. İslâm ise sosyal adalet vizyonu gereği insanlar arasında eşitliği savunmaktaydı. Ebû Leheb'in de dâhil olduğu Mekke aristokratları kendilerini diğer insanlardan üstün görmekte, kendilerinden mal, mevki ve asalet bakımından daha düşük olanlarla hiçbir şekilde eşit olmadıklarını düşünmekteydiler. Bu anlayış, Ebû Leheb'in Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği bu yeni inanç sistemi karşısındaki blokta yer almasını sağlayan en önemli faktörlerden biriydi. Yine onun, Hz. Peygamber'e inatçı ve sistemli bir muhalefet sergilemesindeki önemli faktörler arasında İslâm'ın, âhîret inancını dinin temel esasları arasında kabul etmesi de yer almaktadır. Çünkü politeist bir inanç sistemine sahip olan Mekkeliler gibi Ebû Leheb de yeniden dirilişe inanmıyordu. Ayrıca onun bu muhalif duruşunun şekillenmesinde hanımı Ümmü Cemil faktörünü de göz ardı etmemek gerekir. Ailesi Ümeyyeoğullarının uzun yıllardan beridir Ebû Leheb'in ailesi Hâşimoğulları ile süren geleneksel rekabetleri Ümmü Cemil'in de, kocasının ailesine karşı bir rekabet duygusu içinde olmasına sebebiyet vermişti. Bu duygu onu, Hâşimoğullarından birisinin peygamberliğine karşı çıkmaya sevk etmişti. Aslında bütün Hâşimoğulları içinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine düşmanca tavır takınanın sadece Ebû Leheb olması da bu kadının söz konusu düşmanlıkta ne kadar etkin rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca o, kocasındaki Peygamber nefretinin süreklilik kazanması için daima onu yeğenine karşı provoke ederdi. Tebbet/el-Mesed sûresinde nitelendirildiği *odun hamalı* özelliğinin gereği olarak bu nefret ateşine adeta odun taşıyarak onun sönmesine izin vermedi.

Hz. Muhammed'in nübüvvetiyle birlikte İslâm'a karşı inatçı ve sistemli bir muhalefet sergilemeye başlayan Ebû Leheb, sonraki dönemlerde bu muhalefetini şiddetlendirerek sürdürdü ve nihâyet hicretin 2. yılında bu anlayış üzere öldü. Hanımı Ümmü Cemil de aynı anlayış üzere ölmüş ve onunla aynı akidevî akibeti paylaşmıştı. Ancak -Uteybe (ö. ?/?) haricindeki çocuklarının tamamı İslâm'la müşerref oldular ve Hz. Peygamber'in seçkin sahabeleri arasında yer aldılar.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Ebû Leheb, Abdülzâ, Ümmü Cemil, Hz. Muhammed.

Giriş

Mekke'nin en zengin ve ileri gelen insanlarından biri olan Ebû Leheb, Hz. Peygamber'in nübüvvet dönemine yetişen dört amcasından biriydi.¹ Onun, nübüvvet öncesi hayatına dair kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak nübüvvet sonrası dönem için özellikle Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı yürüttüğü şiddetli muhalefeti bağlamında kendinden çokça bahsettirdiği görülmektedir. İslâm'dan önce -ilerde bahsedilecek bir olay dışında- Hz. Peygamber'le müspet bir seyir izleyen münasebetleri nübüvvet ile birlikte menfi bir hal almış ve Arapların akrabalık duygularıyla bağdaşmayacak bir nitelik kesb etmiştir.

Ebû Leheb, Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle ilgili ilk bilgileri aldığı ândan itibaren İslâm'a saldırmaya başladı, bu konuda Mekkelilerden önce davrandı ve Resûlullah'ın tebliğ faaliyetlerinin akîm kalması için her türlü yıldırma harekâtını gerçekleştirdi. Özellikle ilahî tebliğ görevinin ikinci merhalesi olan açıktan davet döneminin başlamasıyla bu saldırıların dozunu daha da artırdı. Nitekim "En yakın akrabalarını uyar,"² emriyle açıktan davet dönemi başlayınca Hz. Peygamber'in, akrabalarıyla evinde yaptığı iki yemekli toplantıyı sabote etti. Bu girişimleri sonuçsuz kalan Hz. Peygamber, davetin ikinci aşaması olan *uzak akrabaları uyarma* safhasına geçti ve bunun için Safâ tepesine çıkıp Kureyş kabilelerine seslendi. Ebû Leheb burada da yine sahneye çıktı. Yerden aldığı bir taş veya ağaç parçasını Resûlullah'a fırlatarak "Helak olasınca, günümüzü zehir ettin, bizi buraya bunun için mi topladın/ تبا لك سائر اليوم" dedi ve Hz. Peygamber'in bu girişimini de akîm bıraktı.³ Nübüvvetin ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı muhalif bir tutum takınan Ebû Leheb, sonraki süreçlerde muhalefeti daha da şiddetlendirerek sürdürdü ve nihâyet hicretin 2. yılında bu anlayış üzere öldü.⁴ Hâlbuki İslâm öncesi dönemde Arapların dominant özelliği olan güçlü asabiyet⁵ duygularına dayalı kabilecilik anlayışı Mekke'deki Kureyş alt kollarında da hâkimdi. Nitekim bu alt kolların, özellikle Mekke aristokrasisini temsil eden Ümeyyeoğullarının ve Mahzûmoğullarının, Hâşimîlerden birisinin peygamberliğine şiddetle karşı çıkmaları bu anlayışın sonucuydu.⁶ Diğer taraftan Hâşimîlerin Hz. Peygamber'i sahiplenmeleri de aynı anlayışın neticesiydi. Ne var ki bütün Hâşimîler içerisinde bu anlayışla hareket etmeyen tek bir kişi çıktı. O da Ebû Leheb'di. O, öz yeğeninin peygamberliğini inkârda ve başarıya ulaşmasını engellemede o kadar şedit davrandı ki Mekke müşrikleri arasında Kur'ân'da isim verilerek kınanan tek kişi unvanını elde etti.⁷

Türkiye'de *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki madde⁸ dışında Ebû Leheb'i merkeze alan herhangi bir akademik çalışma tespit edilmemiştir. Onunla ilgili çalışmalar

¹ İslâm dönemine yetişen diğer amcaları ise Ebû Tâlib, Hamza ve Abbâs idi. Ebû Tâlib ve Ebû Leheb İslâm'ı kabul etmezken Hamza ve Abbâs Müslüman oldular. Ebû Muhammed Yûsuf b. Abdullah b. Abdilber, *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb* (Amman: Dâru'l-a'lâm, 2002), 135.

² eş-Şuarâ, 26/214.

³ Muhammed b. İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 2004), 1/188-189; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, thk. Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dâru'l-maârif, ts.), 2/318-321; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zireklî (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996), 1/118-120.

⁴ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, ta'lik. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 2/288-289; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/477-478.

⁵ "Cahiliye döneminde aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa asabe, bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da asabiyet denilmektedir." Mustafa Çağrırcı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453.

⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 1/226-227.

⁷ Tebbet, 111/1-5.

⁸ Mehmet Ali Kapar, "Ebû Leheb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/178-179.

ya hanımı Ümmü Cemil⁹ ya da Tebbet sûresi¹⁰ bağlamında ele alınmıştır. Tefsir kitaplarının hemen tamamında Tebbet sûresi bağlamında konu ile ilgili bilgiler bulunsa da bunlar dağınık vaziyetteki bilgilerdir. Yine Ömer Faruk Kiraz'ın "Hz. Peygamber'in Amcaları" adlı yüksek lisans tezi, konu ile ilgili değerli bilgileri muhtevi olmasına karşın Ebû Leheb merkezli bir çalışma değildir.¹¹ Bu çalışmada ise Ebû Leheb merkeze alınarak hayatı irdelenmiş, özellikle yeğeni Hz. Muhammed ile münasebetleri ve İslâm'a muhalefetinin nedenleri üzerinde durulmuştur.

1. Ebû Leheb'in Hayatı

Ebû Leheb'in doğum tarihi ve nerede dünyaya geldiği ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çocukluğu ve gençliği ile ilgili de aynı şekilde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Onun asıl adı Abduluzâ idi.¹² Oğullarından dolayı daha sonraları Ebû Utbe, zayıf bir görüşe göre de Ebû Uteybe olarak künyelenmiştir.¹³ Ebû Leheb künyesinin İslâm tarafından, *diğer dünyada tadacağı ateşin babası* anlamında verildiği şeklinde bir kanı yerleşmiş olsa da kaynakların çoğunda bu künyenin babası Abdulmuttalib (ö. 577) tarafından *yakınlığından dolayı ateş gibi parlaması*¹⁴ veya *yanaklarının ateş saçarmışçasına kıpkırmızı olması*¹⁵ gibi nedenlerle verildiği bilgisi kaydedilir. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Rebîa b. İbad ed-Dîlî'den yaptığı bir rivayet de bu görüşü teyit etmektedir. Rivayete göre Rebîa b. İbad henüz çocukken ve Müslüman olmadan önce babası ile birlikte katıldığı Mina'daki Zülmece panayırında tanık olduğu bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: "Resûlullah (a.s.), 'Ey insanlar! Lâ ilâhe illallah deyin, kurtuluşa erin.' diyerek çadırları dolaşmakta ve insanları İslâm'a davet etmekteydi. İnsanlar da haliyle etrafında toplanmışlardı. Onun hemen arkasından da parlak yüzlü, şaşı ve iki saç örgüsü bulunan bir adam gelerek: 'O dinden çıkmıştır, o yalancısıdır,' sözleriyle insanları Resûlullah'ın davetine icabet etmemeye çağırıyordu. Hz. Peygamber'i takip ederek onun gittiği her yere gider ve onu yalanlardı. Bu adamın kim olduğunu sordüğümde bana amcası Ebû Leheb olduğu söylendi."¹⁶ Bu olayın Tebbet/el-Mesed sûresinin nüzulünden önce mi sonra mı vaki olduğu hususunda kaynaklarda bilgi bulunmasa da söz konusu sûrenin bi'setin dördüncü¹⁷ yılında nâzil olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda olayın, sûrenin nüzulünden sonra vuku bulduğu kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki Mekke döneminde İslâm zayıftı ve halkın çoğu tarafından kabul görmemekteydi. Dolayısıyla bu olay Tebbet/el-Mesed sûresinin nüzulünden sonra vuku bulmuş olsa da bir Kur'ânî kavramın İslâm'ı düşman olarak gören Mekke ahalisince kabul görmüş olmasını düşünmek çok da akla

⁹ Gülgün Uyar, "Ümmü Cemil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 42/315-316; Mustafa Kayhan, "Kur'ân'da Yerilen Kadınlardan Bir Portre (I): Ümmü Cemil", *KSÜ İlahiyat Dergisi* 20 (2012), 180-219; Abdulhalim Oflaz, "Zulmün Ateşine Odun Taşıyan Kadın: Ümmü Cemil", *Uluslararası İslam ve Kadın Çalışmaları* (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 341-351.

¹⁰ Abdülhamit Birışık, "Tebbet Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/212; Osman Oral, "Fahreddin Râzî'ye Göre Tebbet Sûresi'nde Ebû Leheb Prototipi", *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2015), 23-36; Uri Rubin, "Ebû Leheb'in Elleri ve Ka'be'nin Ceylânı", çev. Asım Sarıkaya, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 8/2 (2017), 358-363.

¹¹ Ömer Faruk Kiraz, *Hz. Peygamber'in Amcaları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹² Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2001), 1/74; Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 4/413.

¹³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 4/413.

¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/74; Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 4/413; Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, ts.), 1/210; Hayruddîn Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilm, 2002), 4/12.

¹⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsir*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-tarih el-Arabî, 2002), 4/903.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud-Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1995), 31/432. Olayın farklı versiyonları için bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, 1/263; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/71-72.

¹⁷ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusîyye, 1984), 30/599.

yatkın değildir. Bu sebeple söz konusu künyeleme İslâm'dan önce gerçekleşmiş ve Mekke ahalisi arasında o haliyle yerleşmiştir. Zaten ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarının kahir ekseriyeti de mezkûr künyenin babası Abdulmuttalib tarafından verildiğini kabul etmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Rebîa b. İbad'dan yaptığı yukarıdaki rivayetin farklı bir versiyonunda Rebîa'nın, Ebû Leheb'in insanların en beyaz tenlisi ve en güzeli olduğu şeklindeki vurgusu da¹⁸ söz konusu künyenin babası Abdulmuttalib tarafından yakışıklılığı sebebiyle verildiğini söyleyenlerin görüşünü güçlendirmektedir.

Abdulmuttalib'in on erkek çocuğundan¹⁹ biri olan Ebû Leheb'in annesi Huzâa kabilesinden Lübnâ bt. Hacir'di. On erkek kardeşi bulunan Lübnâ'nın²⁰ Ebû Leheb'den başka çocuğu yoktu.²¹ Kız kardeşlerinin tek çocuğu olmasından dolayı Ebû Leheb'e çok düşkün olan dayıları, zaman zaman zor durumda kalan yeğenlerine el atmışlardır.²² İlerde anlatılacağı üzere yeğenlerinin karıştığı bir hırsızlık olayında da onu koruduklarını görmekteyiz. Uri Rubin, Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680[?]) bir şiirine dayanarak Lübnâ'nın Abdulmuttalib'den önce Lihyanlı biriyle evlendiğini, Ebû Leheb'in o evliliğinden dünyaya geldiğini ve dolayısıyla Abdulmuttalib'in öz oğlu olmadığını ileri sürse de²³ temel kaynaklarda bunu doğrulayacak bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Ebû Leheb'in hanımı, Ümeyyeoğulları kabilesinin lideri ve aynı zamanda Mekke ordusunun genel komutanı Harb b. Ümeyye'nin kızı Ümmü Cemil'di. Kureys'in ileri gelen kadınları arasında yer alan Ümmü Cemil'in asıl adı Ervâ bt. Harb idi.²⁴ Ebû Leheb'in başka evlilikleri olsa da çocuklarının tamamı bu hanımından dünyaya gelmiştir. Bu evlilikten kaynaklarda geçtiği üzere üçü erkek üçü kız olmak üzere altı çocukları olmuştu. Erkek çocukları Utbe, Muattib ve Uteybe; kızları da Hâlide, Dürre ve Azze idi. Ümmü Cemil kocasıyla aynı akidevî akıbeti paylaşırken -Uteybe hariç- bütün çocukları İslâm'la müşerref olmuş, Hz. Peygamber'in sahabeleri arasındaki mümtaz yerlerini almışlardır. Utbe ve Muattib Mekke fethi esnasında İslâm'ı kabul edip Huneyn savaşında da Hz. Peygamber'in yanında yer almış ve ilk bozgun esnasında onun yanında sebat edenler arasında bulunmuşlardır. Muattib'in bu savaşta bir gözünü kaybettiği de kaynaklarda geçmektedir.²⁵ Bu iki kardeş Mekke fethine kadar babalarıyla aynı şirk inancını paylaşmışlar ve Mekke fethi günü şehirden kaçanlar arasında yer almışlardır. Ancak Resûlullah (a.s.), amcası Hz. Abbâs'ı (ö. 32/653) peşlerinden göndererek onları Urne denilen mevkiden geri getirtmiş, İslâm'a davet etmiş ve onlar da kabul edip beyat etmişlerdi. Hz. Abbâs, olayın devamını şöyle aktarmaktadır: "Sonra Resûlullah onların elinden tutup Mültezem'e götürdü. Bir müddet dua etti, sonra döndü. Memnuniyeti ve sevinci yüzünden okunuyordu. Ben: 'Ya Resûlallah! Allah seni sevindirsin. Yüzünde sevinç ve mutluluk görüyorum.' dedim. O da: 'Ben Rabbinden bu iki amcaoglumu bana bağışlamasını istedim. O da bana bağışladı.' dedi."²⁶ Ebû Leheb'in bir diğer oğlu Uteybe ise babasının teşvikiyle Hz. Peygamber'i rahatsız etmek için onun bulunduğu Kâbe'ye geldiğinde Necm sûresinin ilk âyetleri yeni nâzil olmuştu. Resûlullah'ın bu âyetleri okuduğunu duyunca şu tepkiyi vermişti: 'Ben Necm'in Rabbinin inkâr ediyorum.' Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'ım, ona köpeklerinden birini müssallat et." diye beddua etmişti. Gerçekten de ticaret maksadıyla bir kafilayla birlikte gittikleri

¹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, 25/402.

¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/125-126.

²⁰ Hassân b. Sâbit, *Divân* (Tunus: Matbaatu'd-Devlet et-Tunusiyye, h.1281), 120.

²¹ Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dârü'l-maârif, ts.), 119.

²² Muhammed b. Habib, *Kitabu'l-Munammak fi Ahbâri Kureys*, tsh. Hurşid Ahmed Faruk (Beirut: Âlemü'l-kütüb, 1985), 69.

²³ Uri Rubin, "Abū Lahab and Sūra CXI", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 42/1 (1979), 15.

²⁴ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Cize: Müessesetu Kurtuba, 2000), 14/497.

²⁵ Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hudâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayrî'l-Beşer*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîye, 2013), 5/329, 11/140.

²⁶ Şâmî, *Sübülü'l-Hudâ*, 5/250.

174 | Abdulhalim Oflaz. Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri

Suriye güzergâhında bulunan Havrân bölgesinde bir arslanın saldırısına uğramış ve şirk inancı üzerine son nefesini vermişti.²⁷

Ebû Leheb'in bütün kızları ise İslâm'a girdiler. Ancak kızlarından Hâlîde ile Azze'nin ne zaman İslâm'ı kabul ettikleriyle ilgili bilgi bulunmazken Dürre'nin Mekke fethinden önce Medine'ye hicret ettiği bilinmektedir. Süyûtî'nin kaydettiğine göre Dürre, hicretinin ilk günlerinde Ensâr kadınlarının, babasının ismen Tebbet sûresinde yerilmiş olmasını iğneleyici bir üslupla ifade etmelerine maruz kalmış, bu konudaki rahatsızlığını Hz. Peygamber'e şikâyet etmişti. Resûlullah da mescidde toplanmış bulunan Müslümanlardan, akrabalarından dolayı kendisini kimsenin rahatsız etmemesini istemiş,²⁸ Dürre'ye de: "Sen bendensin, ben de sendenim,"²⁹ diyerek ona verdiği değeri ortaya koymuştu. Dürre'nin hicreti, kuvvetle muhtemel Bedir savaşından sonraya tekabül etmektedir. Çünkü kocası Hâris b. Âmir b. Nevfel müşrik olarak Müslümanların karşısındaki saflarda Bedir'de savaşırken öldürülmüştü. Büyük bir ihtimalle o, kocasının ölümünden sonra Medine'ye hicret etmiş ve Resûlullah tarafından sahabelerden Dıhye el-Kelbî (ö. 50/670) ile evlendirilmişti.³⁰

Fetihten sonra Mekke'de Hâsimoğulları erkeklerinden kimse kalmadı. Tamamı Medine'ye yerleştiler. Ancak Utbe ve Muattib, büyük bir ihtimalle kız kardeşleri Dürre'nin Medine'de maruz kaldığı alaycı ve iğneleyici tavır ve sözlerle karşı karşıya kalmamak için ve yine anneleri ile babalarının geçmişteki günahlarının mahcubiyet hissini bir türlü üzerlerinden atamamaları nedeniyle Mekke'de kalıp Medine'ye göç etmediler.³¹

İslâm öncesi Arap toplumunda kabile liderlerinin yanı sıra o kabilenin ileri gelenleri de vardı.³² Ebû Leheb de ancak Ebû Tâlib'in ölümünden sonra kabilesinin liderliğine yükselmiş olsa da o güne kadar kabilesi içerisinde sözü geçen eşraftandı.³³ Tarım ve ziraate elverişli olmayan bir vadiye kurulan Mekke'nin diğer sakinleri gibi o da geçimini sağlayabilmek için ticaretle uğraşmaktaydı ve bu sayede oldukça zenginleşmişti.³⁴ Öyle ki cahiliye döneminde bir kantar³⁵ altına sahip dört Kureysliden biri de oydu.³⁶ Hem Abdumuttalib'in oğlu olması hem de bu zenginliği ona Mekke toplumunda statü kazandırmış ve sosyal hayatta sözü dinlenen biri olmasını sağlamıştı. Zira İslâm öncesi Mekke'sinde sadece makam, mevki ve servet sahibi olanlar ile asiller toplumda saygın bir konum sahibiydiler. Diğerlerinin payına ise sadece, bunlara tabi olmak düşerdi. Nitekim Mekke sûrelerinde de Mekke aristokratlarının kendilerini diğer insanlardan daha üstün gördükleri hususu vurgulanmaktadır.³⁷

Ebû Leheb'in, Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önceki hayatıyla ilgili kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerden birine göre o, babası ile birlikte Taif'ten Mekke'ye dönerken yolda karşılaştığı bir kervan tarafından Mekkeli bir asilzadenin rehlin tutulduğunu görmüş ve babasının talimatı üzerine diyetini ödeyerek o kişiyi kurtarmıştır.³⁸ Yine nübüvvet öncesi dönemle ilgili kaynaklarda geçen çok az malumat arasında onun bir hırsızlık olayına

²⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 4/413-414.

²⁸ Celâleddin Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mansûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâr-u hicr, 2003), 15/739.

²⁹ Şâmî, *Sübülü'l-Hudâ*, 11/141.

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/51.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/16-17.

³² Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Bağdat: Bağdat Üni. Yayınları, 1993), 4/569.

³³ Muhammed b. Habib, *Kitabu'l-Muhabber*, thk. Eliza Lichten-Stadter (Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 2009), 303.

³⁴ Zirikî, *el-A'lâm*, 4/12.

³⁵ Eski dönemlerde ağırlık ölçüsü olarak kullanılan kantar için bk. Cengiz Kallek, "Kantar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/317-320.

³⁶ Diğer üç kişi ise Ümeyye b. Halef, Ebû Uhayha ve Abdullah b. Cüd'an'dı. Kâdî er-Reşîd b. Zübeyir, *Kitabu'z-Zehâir ve't-Tuhaf*, thk. Muhammed Hamidullah (Kuveyt: Matbaatu hukumeti'l-Kuveyt, 1959), 201.

³⁷ bk. Fatır, 35/42-43; ez-Zuhuruf, 43/30-32; Sad, 38/8.

³⁸ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, thk. Muhammed Hamidullah (Mısır: Dâru'l-maârif, ts.), 1/66; Şâmî, *Sübülü'l-Hudâ*, 1/266.

karışmış olması hususu da bulunmaktadır. Kâbe restorasyonunun gerçekleştiği 605 yılında³⁹ gerçekleşen bu hırsızlık olayı onun "Kâbe ceylanı hırsız (سارق غزال الكعبة)" olarak şöhret bulmasına neden olmuştu.⁴⁰ Öyle ki ilk dönem İslâm tarihçileri İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm (ö. 218/833), Kureys'in Kâbe restorasyonuna ikna olmasında bu hırsızlık olayının etkili olduğunu ifade etmektedirler.⁴¹ Abdumuttalib, zemzem kuyusunu kazınca Cürhümlülerin Mekke'yi terk edip oradan ayrıldıklarında yere gömüp gizledikleri bir altın ceylan heykeli bulmuş ve onu Kâbe'ye bağışlamıştı.⁴² İşte Ebû Leheb'in Kâbe'nin saygınlığını hiçe sayarak katılmış olduğu hırsızlık olayı, bu heykele yönelikti. En kapsamlı versiyonu İbn Habîb'in (ö. 245/860) *el-MunammaK*'ında geçen bu olay, Ebû Leheb ve işret meclisindeki arkadaşları tarafından içkilerinin tükenmesi üzerine gerçekleştirilmiştir. Arkadaşlarına paralarının olup olmadığını soran Ebû Leheb, hayır cevabını alınca: 'O zaman size Kâbe ceylanını almak düşer. Çünkü o, benim babamın ceylanıdır,' diyerek onları ceylanı çalmaya teşvik etmiştir. Çaldıkları bu heykelle o sıralar, yükü sadece içki olan ve Mekke yakınlarında bulunan deve kervanının bütün içkilerini satın aldılar. Birkaç gün sonra Kureys, ceylanın kaybolduğunu fark etti. Kâbe'nin saygınlığını çiğneyen bu hırsızlık olayı, Kureys'e çok ağır geldi. Sonunda olayın iç yüzünü ve bu işi planlayanın Ebû Leheb olduğunu öğrendiler. Olaya karışan diğer isimleri de tespit ettiler. Ancak diğerleri gibi Ebû Leheb de kaçmıştı. Kureys, bu işe karışanlardan sadece birisini yakalayabildiler. Ona da, o gün Mekke'de hırsızlık cezası olarak cari olan el kesme cezasını uyguladılar. Yine çalınan heykelin dış kabının evine atıldığı gözleri amâ bir ihtiyarı cezalandırarak ölümüne sebep oldular. Mekke'deki bazı kabilelerin devreye girmesiyle el kesme cezası aynı/nakdî cezaya çevrildi ve tahsil edilen cezalar Kâbe'nin hizmetine sunuldu. Bu cezayı veremeyecek durumda olanlar ise Bedir savaşına kadar sürgün ve kaçak hayatı yaşadılar. Bedir savaşında Hz. Peygamber'le savaşmaları koşuluyla ancak Mekke'ye girmelerine izin verildi. Ebû Leheb ise Kureys'in kendisini aradığını duyunca gizlenmiş ve Huzâa kabilesinden olan dayılarına sığınmıştı. Onların devreye girerek Ebû Leheb'in, kardeşlerinin hatırına bağışlanmasını istemeleri üzerine Kureys onu cezalandırmaktan vazgeçti.⁴³ Aslında sadece evinde ceylanın dış kılıfının bulunması üzerine amâ bir ihtiyarı öldürecek kadar⁴⁴ bu olaya öfkelenmiş olan Kureys'in Ebû Leheb'i bu kadar kolay affetmelerinin altında yatan temel unsur onun, Abdumuttalib'in oğlu, dolayısıyla asillerden olması idi.

2. Ebû Leheb'in Hz. Peygamber ile Münasebetleri

Hız. Peygamber'in babası Abdullah'ın (ö. 570) henüz gençken bir ticaret yolculuğunda hayatını kaybetmiş olması, aile bireylerinin tamamını hüzne gark etmişti. Ne var ki Abdullah'ın gencecik hanımı hamileydi ve yakında doğum yapacaktı. Belki de bir erkek çocuk doğuracak, böylece o çocuk, babasının yerini alacaktı. Çünkü tarihi boyunca Ortadoğu coğrafyasının tipik bir geleneği olan erkek çocuklarının kutsanması anlayışı o ailede de hâkimdi. Hakikaten kısa bir müddet sonra Abdullah'ın genç yaşta dul kalmış olan hanımı Âmine (ö. 577), doğum yaptı ve bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Dede Abdumuttalib başta olmak üzere bütün aile efradı bu müjdeli habere çok sevindi. Ebû Leheb'in de bu habere çok sevindiği ve müjdeyi getiren cariyesi Süveybe'yi (ö. 7/628) kendileri için çok değerli olan o bebeği emzirmesine onay vererek taltif ettiği kaynaklarda geçmektedir.⁴⁵ Ne var ki onun, kardeşinin yetimine ilk etapta göstermiş olduğu bu şefkat sonraki dönemlerde aynı şekilde devam etmemiştir.

³⁹ Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*; thk. Muhyiddîn Abdulhamid (Beirut: Dârü'l-fıkr, 1973), 2/278.

⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 125.

⁴¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 1/150; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/219.

⁴² Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 4/414.

⁴³ İbn Habîb, *el-MunammaK*, 59-70. Diğer versiyonları için bk. İbn Sâbit, *Divan*, 113-121. Bu olaya şu kaynaklarda da değinilmektedir: İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/219; Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 4/414-415.

⁴⁴ İbn Habîb, *el-MunammaK*, 70.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/87-88; Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 1/94.

İkisi arasındaki ilişkiler sebeplere bağlı olarak bazen müspet bazen de menfi bir seyir izlemiştir. İslâm öncesi dönemle ilgili çok fazla bir olumsuzluktan bahsedilmezken özellikle nübüvvetten sonraki dönem için bu ilişkilerin seyrinin tamamen menfi olduğu görülmektedir.

2.1. Nübüvvetten Önce

Yukarıda da bahsedildiği gibi Hz. Peygamber'in doğumu Amca Ebû Leheb'i de oldukça sevindirmişti. Ne var ki daha sonraki süreçte Ebû Leheb ile yeğeni arasındaki münasebetler bağlamında uzun yılları kapsayan karanlık bir dönemle karşılaşmaktayız. Sadece Ebû Leheb ile kardeşi Ebû Tâlib arasında bir ara, nedenini bilmediğimiz bir kavganın çıktığını, o kavgada küçük yaştaki Muhammed'in Ebû Tâlib'i desteklediğini ve bundan dolayı da Ebû Leheb'in hışmına uğradığını bilmekteyiz.⁴⁶ Ancak Ebû Leheb'in bu olaydan sonra yeğenine karşı garezkâr bir tutum takınıp takınmadığını, takınmışsa bunun davranışlarına nasıl yansıdığını bilmekteyiz. Nübüvvet iddiasıyla davete başlayan yeğenine karşı Ebû Leheb'in amansız bir düşman kesilmesinin temelinde bu olayın yattığı iddia edilse de bu iddia, yeğenine peygamberlik görevi tevdi edilmeden bir müddet önce onun iki kızını kendi iki oğluna istemesi ve böylece ona dünür olmasıyla çürümektedir.

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliğinin ilk on yılında ikisi erkek, dördü kız olmak üzere toplam altı çocukları olmuştur. En büyük kızları Zeyneb'i (ö. 8/629), Hz. Hatice'nin kız kardeşinin oğlu Ebû'l-Âs (ö. 12/634) ile evlendirmişlerdi. Ebû Leheb ve hanımı, büyük bir ihtimalle bu asil ailenin diğer kızlarının evlenme çağına erişir erişmez Mekke'de birçok taliplerinin çıkacağını öngörerek Hz. Peygamber'in kıramayacağı amcası Ebû Tâlib'i devreye koyarak Rukiyye (ö. 2/624) ve Ümmü Külsûm'u (9/630) oğulları Utbe ve Uteybe'ye istemek için hızlı davrandılar.⁴⁷ Bu evlilikleri normal evlilik ve nişanlılık olarak adlandırmaktansa söz kesimi ve kızlar bülüğ çağına erdikten sonra nikâhın kıyılması şeklinde tesmiye edip nitelendirmenin daha doğru olacağı kuvvetle muhtemeldir. Bu uygulamanın benzeri halen Anadolu'nun farklı yerlerinde devam etmektedir. Bunu beşik kertmesi ile karıştırmamak lazım. Bu uygulamada biraz serpiyen kızı kendine gelin almak isteyen aile onun ebeveyninin rızasını alıp yanına yüzük bırakırlar. Böylece o kız sözlenmiş olur ve taliplere kapalı olmuş olur. Çocuklar evlenme çağına gelince de nişan ve düğün yapılır. Ne var ki Hz. Peygamber'in bu iki kızının sözleri düğünle neticelenmedi, Ebû Leheb ve özellikle hanımı Ümmü Cemil'in zorlamalarıyla oğulları sözü atıldılar. Büyük bir ihtimalle onlar bu söz atma olayı ile Muhammed ailesinin rezil olacağını, başlarının öne eğileceğini ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) ifadesiyle artık bu durumlarıyla meşgul olup İslâmî tebliğ fırsat bulamayacağını düşünmüşlerdi.⁴⁸ Ne var ki sözü atılmış gelinlerinden Rukiyye'nin, Ümeyyeoğullarından olan kuzeni Hz. Osman (ö. 35/656) ile evlenmesi ve ikisinin mutlu bir yuva kurmaları, Ümmü Cemil'in oğullarına sözleri attırmak suretiyle Resûlullah'ın hanesinde oluşmasını umduğu menfi havayı bertaraf etmişti. Bu durum onun kininin kat be kat artmasında etkili olmuştu. Rukiyye'nin vefatından sonra daha önceden ölmüş olan Ümmü Cemil göremese de, sözü atılmış diğer gelini Ümmü Külsûm da yine onun kuzeni Hz. Osman ile evlenecekti.⁴⁹

⁴⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/130-131.

⁴⁷ Aişe Abdurrahman, *Terâcîmu Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve* (Kahire: Dârü'r-reyyân, 1987), 529; Abdulaziz eş-Şennavi, *Hanım Sahabîler*; çev. Tâceddin Uzun (Konya: Uysal Kitabevi, ts.), 3/204.

⁴⁸ Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Dârü hecer, 1997), 5/205.

⁴⁹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Uyar, "Ümmü Cemîl", 42/315-316; Kayhan, "Ümmü Cemil", 180-219; Oflaz, "Ümmü Cemil", 341-351; Neşet Çağatay, "Rukayye", *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9/765-766; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ümmü Külsûm", *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 13/107-108; Aynur Uraler, "Rukiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/219; Aynur Uraler, "Ümmü Külsûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 42/323.

2.2. Nübüvvetten Sonra

Ebû Leheb'in Hz. Muhammed ile ilişkileri yeğenin nübüvvetle görevlendirilmesinden sonra -belki de birkaç günle ifade edilebilecek- kısa bir zaman dilimi müstesna hep olumsuz olmuştur. Hâlbuki nübüvvetten önce amca ile yeğen arasında -yukarıdaki olay haricinde- menfi bir ilişkiye pek rastlanmamaktadır. Kısa bir süre önce ikisinin aileleri arasında müspet yeni bir bağ kurulmuş, ikisi dünür olmuşlardı. Ancak kavi bir şekilde kurulan bu ilişki ağı, nübüvvetle birlikte yerini düşmanlığa bıraktı. Nitekim peygamberliğin başlangıç safhasındaki *fetretü'l-vahiy* döneminde Ümmü Cemil'in Hz. Peygamber'e yönelik "şeytanının seni terk ettiğini umuyorum," ve yine "Muhakkak ki Rabbin seni terk etti ve sana darıldı",⁵⁰ sözlerinden iki ailenin arasının açılmasına sebep olan en önemli hususun, Ebû Leheb ve ailesinin, atalarından itibaren devam edegeldikleri inançsal düzenlerinin bu yeni dinî hareketle yıkılacağını görmeleridir. Ümmü Cemil'in bu çıkışından sonra da iki aile arasında soğukluğun devam ettiğini, amcanın bir türlü yeğenin getirdiklerine rıza göstermediğini, üç,⁵¹ dört⁵² yıl sonra gizli davetin açıktan davete tebdili safhasındaki süreçte de görmekteyiz. Zira Hz. Peygamber'e, en yakın akrabalarını uyarmasını⁵³ emreden âyetler inince Belâzurî'nin bildirdiğine göre Resûlullah evine kapanmış, yaklaşık bir ay dışarı çıkmamıştı. Bu durumdan endişeye kapılan halaları kendisini ziyaret etmiş, işin iç yüzüne vakıf olduklarında da yeğenlerini cesaretlendirip akrabalarına evinde ziyafet verme fikrini onaylamışlardı. Aynı zamanda onu, Ebû Leheb'e karşı da uyarılmışlardı.⁵⁴ Onların Ebû Leheb ile ilgili uyarıları, Ebû Leheb'in ilk vahiy metninin nüzulünden itibaren nübüvvetten haberdar olduğunu ve ona muhalefet ettiğini göstermektedir. Aslında hem kapı komşusu hem de dünürü olması gibi münasebetlerle bu sırrını Hz. Peygamber'in, ona açmış olması gayet tabiidir.⁵⁵ Fakat tebliğin ilk aşamasında sırrına muttali kıldığı amcasının kendisini destekleyeceğini ümit etmiş; ne var ki ondan zamanla düşmanlık görmüştü.

"Atalarımızdan böyle gördük"⁵⁶ statükoculuğunun Mekke'deki önde gelen temsilcilerinden olan Ebû Leheb, atalarının inancına aykırılık teşkil eden bu yeni inancı bertaraf etmek için elinden geleni yapmaktaydı. Bu sebeple her yerde Peygamber yeğenini takip eder, onun söylediklerini yalanlar ve halk arasında karşılık bulmasını engellemek için her türlü gayreti sarf ederdi. Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere Rebîa b. İbad'dan yapılan rivayete göre Hz. Peygamber'in, yabancı misafirler üzerinde gayretlerini yoğunlaştırması diğer Mekkelî müşrikler gibi Ebû Leheb'i de kaygılandırmaktaydı. Bu sebeple İslâmî tebliğe müsait hac ibadeti, panayırlar... gibi ortamlarda faaliyet gösteren yeğenin hemen arkasından gelerek: "O dinden çıkmıştır, o yalancıdır," sözleriyle insanları onun davetine icabet etmemeye çağırırmaktaydı.⁵⁷

Ebû Leheb'in Hz. Peygamber'e düşmanlığı öyle bir raddeye varmıştı ki Resûlullah'ın oğlu Kâsım'dan sonra Abdullah da vefat edince İbn Kesîr'in ifadesiyle sevincinden adeta zil takip oynamış, bayram yapmıştı.⁵⁸ Câhilî asabiyet anlayışına göre yeğenin acısını paylaşması gerekirken sevincinden ne yapacağını bilememiş olmasına şaşırılmamamız gerekir. Çünkü komşusu olduğu yeğenine adeta hayatı zehir edercesine bir tutum içerisindeydi. Nitekim ilk dönem İslâm tarihçileri Hz. Peygamber'e düşmanlık konusunda ön plana çıkarılan

⁵⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâr-u hecer, 2001), 24/721-722; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mansûr*, 15/481.

⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/295; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/168; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/116; Taberî, *Tarih*, 2/318.

⁵² Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/116.

⁵³ eş-Şuarâ, 26/214.

⁵⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/118-120.

⁵⁵ Bayram Ayhan, "Tebbet Süresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlili", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2016), 113-114.

⁵⁶ el-Mâide, 5/104; el-A'raf, 7/28; eş-Şuarâ, 26/74; Lokmân, 31/121.

⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, 31/432.

⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 14/483.

178 | Abdulhalim Oflaz, Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri

bir listesini vermektedir. Bu listede ismi öne çıkanların tamamı Resûlullah'ın komşularıydı.⁵⁹ Bunlar arasında yer alan Ebû Leheb de Resûlullah'ın kapı komşusuydu⁶⁰ ve düşmanlığı en şedit olanı da oydu.⁶¹ Öyle ki dışkı, leş, hayvan pisliği ve kokuşmuş şeyleri getirip Hz. Peygamber'in kapısına atanların başını çekerdi. Bir gün Hamza (ö. 3/625) –henüz Müslüman olmadan önce- onu, yine böyle bir şeyi dökerken gördü ve o şeyi alıp başından aşağı boca etti. Ebû Leheb bir taraftan başını temizlerken bir taraftan da 'Ahmak sabî'⁶² diyerek Hamza'ya hakaret ediyordu. O bundan sonra bir daha bunu yapmaya cesaret edemezse de gizlice bu eylemi başkalarına yaptırıyordu.⁶³

Hız. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla İslâm'ın güç kazanmasına ve ayrıca Habeş kralının da muhacir Müslümanları ülkesinden sınır dışı etmeye ya da cezalandırmaya yanaşmamasına çok sinirlenen Kureyşliler, İslâmî yapılanmaya karşı o güne kadar uyguladıkları mücadele yöntemlerini değiştirdiler. Bu maksatla ilk uyguladıkları yöntem de Resûlullah'ı ve onu destekleyenleri toplum dışına itme kararıydı. Bi'setin yedinci yılında gerçekleşen bu olayda Kureyşliler, onlara sosyo-ekonomik boykot uygulamış ve onları *Şi'b-i Ebî Tâlib*'e sığınmak zorunda bırakmışlardı.⁶⁴ Üç yıl süren bu çok yönlü boykot eylemi karşısında Ebû Tâlib'in girişimleriyle Müslim-gayri müslim bütün Hâşimîler ile Muttalibîler Resûlullah'ı korumak konusunda bir araya geldiler.⁶⁵ Asabiyet duygularıyla Hz. Peygamber'in sahiplenildiği bu dayanışma ruhuna aykırı hareket eden tek kişi çıktı. O da Ebû Leheb'di. O, bu muhalefetinin Kureyşlilerce, özellikle de Ümeyyeoğullarınca kabul edilirlilik derecesini test etmek istencesine karşılaştığı Ümeyyeoğulları lideri Ebû Süfyân'ın (ö. 31/651-52) hanımı Hind bt. Utbe'den (ö. 14/635) Hz. Muhammed'e muhalif oluşundan dolayı aldığı övgüyle muhataplarınca bağlılığının kabul edildiğini görmüş ve ferahlamıştı.⁶⁶ Doğrusu ondan, bunun aksini beklemek doğru olmazdı. Çünkü çok şiddetli düşmanlık ettiği İslâm davasının sonlanması için gerektiğinde yegeninin ve onu destekleyenlerin hayatlarına bile kastedebilirdi. Nitekim Süyûtî'nin belirttiğine göre bu boykot kararı onun başının altından çıkmıştır.⁶⁷ Yine bu konudaki muannidliğini ve acımasızlığını panayırlarda malların fiyatlarını yükselterek boykota maruz bırakılan akrabalarını açlığa mahkûm etmesinde de görmekteyiz. Pazarlar zaten akrabalarına kapatılmış, onların tek çareleri Mekke'ye dışarıdan gelen tüketim malları kalmıştı. Burada da diğer zengin müşriklerle birlikte Ebû Leheb devreye girerek yabancı tüccarlarla anlaşır, onların kendi akrabalarına yiyecek maddelerini satmamalarını sağlardı. Söz konusu anlaşma gereği tüccarlar, *Şi'b-i Ebî Tâlib*'ten olan müşterilerine alım güçlerini aşacak fiyatlar söyleyerek onları, mahallelerine elleri boş döndürüyorlardı. Daha sonra da Ebû Leheb, o tüccarların bütün mallarını normal piyasa fiyatı ile satın alıyordu.⁶⁸ Hâlbuki anarşi ve kanunsuzluğun yaygın olduğu o dönem Arabistan'ında bir kişinin can, mal ve şeref güvenliği için kabile bağından başka bir güvencesi yoktu. Bu sebeple sıla-i rahim temel ahlakî unsurlardan ve vacibü'l-ihtiramdı. Bunu kesmek ise büyük ayıp sayılırdı. Yine o dönem Araplarında amca, baba yerine sayılırdı. Baba ölmüşse amcanın, yeğenine kendi çocuğu gibi bakması beklenirdi. Ne var ki bu iki köklü gelenek de Ebû Leheb tarafından çiğnenmişti.⁶⁹ Zaten Ebû Leheb bu tür davranışlarla ıslah

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/64.

⁶⁰ İbn Habib, *el-Muhabber*, 157-158.

⁶¹ Şâmî, *Sübülü'l-Hudâ*, 2/463.

⁶² Mekkeliler, Hz. Muhammed'e ve ilk Müslümanlara kavimlerinin dininden ayrılıp başka bir dine girenler anlamında sabîî diyorlardı.

⁶³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/131.

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/5.

⁶⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, 1/191; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/230.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/6.

⁶⁷ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mansûr*, 6/408.

⁶⁸ Ali b. Burhâneddîn el-Halebî, *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîn'l-Me'mûn* (Mısır: Matbaatu'l-Ezheriyye, 1932), 1/274-275.

⁶⁹ Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Ham Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 7/292.

olmaz olduğunu önceki yıllarda ortaya koyunca hakkında Tebbet sûresi nâzil olmuş,⁷⁰ böylece amca-yeğen arasındaki bütün ilişkiler kopmuştu.

Bizatihi Ebû Leheb'in yaptıklarının nüzulüne zemin hazırladığı Tebbet sûresinin inışı onun Resûlullah aleyhinde sürekli kullanabildiği elindeki önemli bir kozu da almış oldu. Şöyle ki; İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) dediği gibi Ebû Leheb, Kureys'in ileri gelenlerinden olduğu için Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı kötülerken kaale alınırdı.⁷¹ Yine "Arap adetlerine göre, bir amcanın sebepsiz olarak yeğenine kötü davranması mümkün değildi. Onun için Mekke'ye dışarıdan gelenler, Ebû Leheb'in muhalefeti nedeniyle Resûlullah hakkında şüpheye düşüyorlardı. Bu sûre nâzil olduktan sonra onun, düşmanlığından dolayı Resûlullah hakkında böyle menfi sözler sarfettiğini, bu sebeple de sözüne itibar edilemeyeceğini düşünmeye başladılar."⁷² Aslında hem Mekke hem de Medine döneminde Resûlullah'a düşmanlık konusunda Ebû Leheb'den daha şedit olanlar bulunmasına rağmen Kur'ân'da sadece onun ismen zikredilerek lanetlenmesinin arka planında bu faktör yatmaktadır. Ebû Leheb'in elindeki bu güçlü kozu alan sûre aynı zamanda hem onun hem de hanımının eski-yeni günahlarını da ifşa etmiştir. Hanımının koğuculuk yaptığını ya da Hz. Peygamber'in gece ibadeti için Kâbe'ye giderken takip ettiği güzergâhının üzerine dikenli çalı çırpıyı döktüğünü ifşa eden sûre iddiaya göre Ebû Leheb'in de yıllar önce Kâbe'ye yönelik gerçekleştirdiği ve cezasız kalan ceylan hırsızlığına işaret etmekteydi. Bu iddiada bulunan Uri Rubin Tebbet sûresinin ilk iki âyetine İslâm müfessirlerinin geleneksel anlayışından farklı yorum getirerek bu âyetlerle Kur'ân'ın ilk muhataplarınınca bilinen mezkûr hırsızlık olayının ima edilmiş olabileceğini ifade etmekte ve görüşünü şu şekilde temellendirmektedir: Hz. Peygamber'in Safa tepesindeki tebliğine verdiği "بئنا لك" tepkisine bir cevap niteliğinde de olan bu sûrenin Ebû Leheb'in kendi söylemini ve tarzını koruyarak "بئنا لابي لهب" değil de "بئنا لابي لهب" söylemini tercih etmesinin arka planında bu düşünce yatmaktadır. Doğrusu sûrenin ilk iki âyetini bu olaya uygun bir şekilde okuduğumuzda bu âyetlerin ana temasının Ebû Leheb'in ellerinin, Allah'ın kutsal mabedine hürmetsizliğinden ve bu hırsızlıktan dolayı Kureyşçe mutad olan cezanın uygulanmamış olmasına karşın âhîret hayatında hak ettiği cezanın tatbik edileceğine, bu konuda asaletinin ve zenginliğinin ona hiçbir fayda sağlamayacağına işaret etmektedir. Nitekim ilk âyetin ikinci bölümü olan "وبئنا لابي لهب" fiilinin mazi şığıyla gelmiş olması "Gerçekleşmesi kat'i olan bir şey, gerçekleşmiş gibidir (الشيء المحقق) (الوقوع كالوقوع)" kabilinden kabul edilerek cahiliye toplumunda cari olan el kesme cezasının öbür dünyada muhakkak kendisine tatbik edileceğini göstermektedir.⁷³ İslâm müfessirlerinin geleneksel anlayışında ise Ebû Leheb'in kendi söyleminden farklı bir söylemin tercih edilmesinden bahsedilmeden sûrenin ilk âyetine beddua anlamı yüklenmiş, ikinci âyet ise Ebû Leheb'in malından ve çocuklarından âhîrette hiçbir fayda görmeyeceğine yorumlanmıştır.⁷⁴ Zira Mekke'de zenginlik ve sahip olunan erkek çocuk sayısı asaletin alamet-i farikası olarak kabul edilir, Ebû Leheb de bu saikle malıyla ve çocuklarıyla çok övünürdü. Öyle ki var olduğunu şüpheyle karşıladığı âhîretin varlığı, şayet Hz. Peygamber'in dediği gibi hak ise orada da malının ve çocuklarının kendisine fayda sağlayacağını düşünmekteydi. Nitekim onun: "Yeğenimin getirdiği haksız malımla ve çocuklarımla kendimi azabdan kurtarırım," sözlerini sarf ettiği ve mezkûr âyetin de bu sözlerine cevap niteliği taşıdığı rivayet edilmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Birişik, "Tebbet Sûresi", 40/212.

⁷¹ Fahrreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr Me'âtihu'l-Gayb* (Beirut: Dâru'l-fikr, 1981), 32/166.

⁷² Mevdudi, *Tefhim*, 7/295.

⁷³ Rubin, "Ebû Leheb'in Elleri", 361-362.

⁷⁴ bk. İbn Süleymân, *Tefsîr*, 4/90; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/714-718; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî (Beirut: 'Âlemü'l-kütüb, 1988), 5/375; Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-ferrâ el-Begavî, *Me'alimü't-Tenzîl*, thk. Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru tayyibe, h.1142), 8/582; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-ubeykan, 1998), 6/455-457; Kurtubî, *el-Câmi*, 22/546, 549.

⁷⁵ Begavî, *Me'alimü't-Tenzîl*, 8/582; Kurtubî, *el-Câmi*, 22/549.

180 | Abdulhalim Oflaz. Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri

Ebû Leheb'in, nübüvvetten sonra Hz. Peygamber ile hep menfi olan ilişkilerinin müspet anlamda belki de tek bir istisnası vardır ve o da kısa bir zaman dilimiyle sınırlıdır. Şöyle ki Ebû Tâlib'in vefatından sonra Hâşimîlerin yeni lideri olan Ebû Leheb, kız kardeşlerinin ricası üzerine Hz. Peygamber'i himayesine aldı ve Mekke kabilelerinin bütün kıskırtmalarına rağmen onu var gücüyle korudu, ona Ebû Tâlib'i aratmamaya çalıştı. Öyle ki müşrikler onun, atalarının dinini terk ettiğinden şüphelenmeye başladılar. Olayın iç yüzünü öğrenmek için kendisine uğradıklarında da o: "Ben Abdulmuttalib'in dinini terk etmiş değilim. Ancak istediği işi yaparken hakarete uğramaması için yeğenimi koruyorum," diyerek yeğenin dinine karşı fikrinde herhangi bir değişiklik olmadığını, bu himayenin sadece kabile içi basit bir dayanışma görevi olarak algılanması gerektiğini ifade etmişti. Fakat bu durum uzun süre devam etmedi. Ebû Leheb'in bu gidişle din değiştireceğinden endişelenen müşrik ileri gelenleri, atalarına bağlılığı üzerinden yaklaşarak onun, yeğeni üzerindeki himayesini kaldırmasını sağladılar. Şöyle ki; onu, babasının akıbetini yeğenine sorması için kıskırttılar. Babası Abdulmuttalib'in akıbetiyle ilgili sorusuna yeğenin: "Kim Abdulmuttalib'in öldüğü inanç üzere ölürse ateşe girecektir," cevabından rahatsız oldu ve: "Hayır, vallahi! Sen, Abdulmuttalib'in ateşte olduğunu söyledikçe sana düşman olmaya devam edeceğim," dedi ve onun üzerindeki himayesini kaldırdı.⁷⁶ Hâlbuki kendi ataları aynı zamanda yeğenin de atalarıydı. Bu durumu göz ardı eden Ebû Leheb, Resûlullah'ın bu çıkışını atalarına saygısızlık olarak nitelendirdi ve bu sebeple onun üzerindeki himayesini kaldırarak onu tard ve hal' etti. Bu kararla toplum dışı ilan edilmiş olan Hz. Peygamber için Mekke'de hayat artık oldukça zorlaşmış, şahsına karşı şehirde her gün olaylar çıkmaya başlamıştı. Bunun sonucunda da yeni bir yurt arayışına girmek zorunda kaldı.⁷⁷

2.3. Hz. Peygamber'e Muhalefetinin Sebepleri

İslâm öncesi dönemde Mekke ve yakın çevresi dinî ve kültürel anlamda kapalı bir havza olarak kalmış, bunun sonucunda da bölge halkında güçlü asabiyet duygularına dayalı bedevî kabileliği anlayışı gelişmişti.⁷⁸ Bu anlayış yıllar içinde kendine ait bir düzen oluşturmuştu. Bu düzende atalara sıkı sıkıya bağlılık son derece önemli bir yer tutmakta, onlara adeta yücelik atfedilmekteydi. Onların adet ve gelenekleri ibadet telakki edilir,⁷⁹ onlardan miras alınan puta tapıcılığı bırakmak da mensub olunan kabileye ihanetle eşdeğer kabul edilirdi. Çünkü bu düzenin en mühim meşruiyet kaynağı olan ataların inancına sahip çıkma anlayışından esas maksat kabileye ait değerleri muhafaza etmektir.⁸⁰ Dolayısıyla bu anlayışa aykırı hareket etmek de değerlerine muhalif davranılan kabileye ihanet demektir. İşte uzun yıllar boyu varlığını devam ettiren bu örfî düzen ve putlar etrafında oluşan âdet ve gelenekler Mekke'deki toplumsal değerleri ve kuralları belirleyen yegâne şeydi. Bu sebeple Hz. Peygamber, Mekkelileri atalarının dinini terk etmeye, atalarından miras olarak kalan putları reddetmeye çağırıldığında büyük bir tepkiyle karşılaştı. Zira o, bu girişimiyle ihanet suçunu işlemişti. Ebû Leheb de bu sâikle Hz. Peygamber'in, mensubu bulunduğu Kureyş kabilesine karşı ihanet suçunu işlediğini düşünmekteydi. Ona göre bu suçunun cezasının da Kureyş'ten önce akrabaları olan Hâşimoğulları tarafından verilmesi gerekirdi. Onun bu düşüncesi, gizli davetin açıktan davete tebdili safhasındaki süreçte, Hz. Peygamber'in evindeki ziyafette gösterdiği tepkide de görülmektedir. Yine yukarıda da ifade edildiği üzere kardeşi Ebû Tâlib'in ölümünden sonra Hâşimoğulları riyasetine getirilmesi nedeniyle başta yeğeni Hz. Muhammed'i himayesine almış olsa da Abdulmuttalib'in akıbeti hakkındaki sözleri üzerine yeğenini himayesinden çıkararak toplum dışı ilan etmesinde de sahip olduğu bu atacı kimliğinin etkisi görülmektedir.

⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, 1/179-180.

⁷⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 1/110.

⁷⁸ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2005), 42.

⁷⁹ Abdurrahman, *Terâcim*, 433.

⁸⁰ Adnan Demircan, "Kur'an'ın, Nüzûl Dönemi ve Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İstem* 2/4 (2004), 58.

Yine Ümeyyeoğulları ileri gelenlerinden⁸¹ Ebū Uhayha'nın (ö. 1[?]/623[?]) ölüm döşeyindeyken kendisini ziyaret eden Ebū Leheb ile aralarında geçen aşağıdaki diyalogdan sonra onun dinî duygularının yüksekliğinden memnun kalması da onun atalarının inancına son derece bağlı olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre bu ziyarette Ebū Uhayha'nın kendisinden sonra Uzzâ'nın ihmal edileceğinden kaygılanarak ağladığını gören Ebū Leheb: "Vallahi, ne sen hayattayken senden dolayı ona tapıldı ne de senden sonra sen öldün diye ona tapılmaktan vazgeçilecektir." Bu cevap üzerine Ebū Uhayha Ebū Leheb'in atalarının tanrısına tapmaktaki heyecanından dolayı çok sevindi ve "şimdi anladım ki benim bir halifem (benden sonra Uzzâ'ya tapacak biri) var" dedi.⁸²

Politeist bir inanç sistemine sahip olan İslâm öncesi Mekke'sinde âhîret inancına sahip bir azınlığa rağmen toplumun büyük bir kısmı yeniden dirilişe de inanmamaktaydı. Ebū Leheb'de de bu inancı görmekteyiz. O: "Muhammed bize, ölümden sonra nehrin kenarını, yani Adn cennetini vadediyor. Hâlbuki elimizde ondan hiçbir şey yok." diyerek⁸³ âhîret hayatını inkâr ettiğini imâ ediyordu.

İslâm öncesi Mekke'sinde sosyal tabakalara önem verilmekteydi. Aristokratlar kendilerini diğer insanlardan daha üstün görürlerdi. Mal, mevki ve asalet bakımından daha aşağı konumda olanlar ile hiçbir şekilde eşit olmadıklarını düşünürlerdi. Ebū Leheb de bu düşüncede idi. Bu tür insanlar her platformda ayrıcalıklı konumda olmak isterler, diğer insanlarla eşitliği kabullenmezlerdi. Bu sebeple yeğeni de olsa tebliğ ettiği İslâm dininin kabul ettiği sınıflar arası eşitliği Ebū Leheb zül telakki ederdi. Ona göre kendisini diğer insanlarla eşit kabul eden bir dinî anlayış inanılmaya ve tabi olunmaya değmezdi. Nitekim Taberî'nin kaydettiği şu rivayette de bunu görmekteyiz: "Ebū Leheb bir gün Resûlullah'a: 'Eğer dinini kabul edersem benim için ne var?' sorusuna Resûlullah: 'Diğer inananlara ne varsa, senin için de o var,' şeklinde cevap verdi. Bu cevap karşısında Ebū Leheb'in: 'Benim için bir ayrıcalık yok mu?' sorusuna Resûlullah: 'Başka ne istiyorsun?' cevabını verince o şu karşılığı verdi: 'Kahrolası din, beni başkaları ile eşit tutuyor.'⁸⁴ Aynı zamanda Ebū Leheb bu duygularla Hz. Peygamber'e tabi olmayı da zül telakki ederdi. Çünkü yeğeni ne dünyevî mal-mevki ne de nüfuz itibarıyla kendine yetişemiyordu.⁸⁵

Ünlü İngiliz şarkiyatçı Montgomery'e (ö. 2006) göre Ebū Leheb, Peygamber muhalefetinde kayınpederinin kabilesi olan Ümeyyeoğullarının etkisinde çok kalmıştır.⁸⁶ Yukarıda da geçtiği üzere Ebū Leheb'in boykot döneminde kendi kabilesinden ayrıldıktan sonra Ümeyyeoğullarından Hind ile görüşmesinde bu hareketinin kabul edilirlilik derecesini test etmesi⁸⁷ onun kendi kabilesinden ziyade Ümeyyeoğullarının hoşnutluğunu elde etmeye çalıştığını ve Peygamber düşmanlığında da bunun çok önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Çocukları da kendilerini Hâşimoğullarından ziyade annelerinin kabilesi olan Ümeyyeoğullarına

⁸¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 165.

⁸² Hişâm b. Muhammed b. el-Kelbî, *Kitabu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Misriye, 1995), 23. İlk dönem İslâm tarihçilerinden Vâkidî'nin *Kitabu'l-Meğâzî*'sinde geçen bir rivayette buna benzer bir diyalog Ebū Leheb ile Uzzâ tapınağının hizmetkârı Eflah b. Nadr es-Sülemî arasında geçmektedir. bk. Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitabu'l-Meğâzî*, thk. Ahmed Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 2013), 2/293; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/121.

⁸³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/121.

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/714-715. Konuyla ilgili ayrıca bk. Ebū Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2006), 22/545; Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâlehebnî* (Beyrut: Dâru ihyâ't-turâsi'l-Arabî, 1985), 30/260.

⁸⁵ Ali, *el-Mufassal*, 7/439.

⁸⁶ Watt William Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Mehmet Rami Ayas-Azmi Yüksel (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 128.

⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/6.

182 | Abdulhalim Oflaz, Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri

daha yakın hissetmekteydiler.⁸⁸ Nitekim Ebû Leheb'in oğlu Utbe'den sözlüsü olan Hz. Peygamber'in kızının sözünü atması talep edildiğinde o, bunu ancak kendisine Ümeyyeoğullarından Ebân b. Saîd'in veya Saîd b. Âs'ın kızını istemeleri şartıyla kabul edebileceğini söylemişti.⁸⁹ Bütün bunlar Ümmü Cemil'in, Ebû Leheb ailesinin düşünce ve inançları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Aslında Bedevî Arap toplumunda kadın aleyhine oluşmuş asırların birikimi olarak ataerkil aile sistemi bütün yönleriyle hâkimdi. Dolayısıyla bu tür topluluklarda kadınların toplumun bir uzvu olarak görülmesi pek mümkün görünmemektedir. Nispeten hadarî bir topluluk görüntüsü veren Mekke toplumunda da kadınların genel durumu aynı idi. Ne var ki kabile reislerinin ve aristokrat ailelerinin kadınları ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Burada toplumda yüksek mevki sahibi olan insanların kızları birçok erkekten daha etkin rolleri vardı. Üstün değer verilen bu kadınlar, ailede hükmedici bir konuma ve kararlarına başvurulmuş bir pozisyona da sahiptiler.⁹⁰ Ümmü Cemil de Mekke liderlerinden Harb b. Ümeyye'nin kızı, Ebû Süfyân'ın da kız kardeşiydi. Dolayısıyla hem toplumda hem de kendi ailesinde sözü geçen biriydi. Ailesi Ümeyyeoğullarının uzun yıllardan beridir Ebû Leheb'in ailesi Hâşimoğulları ile süren geleneksel itibar çekişmesi Ümmü Cemil'in de, kocasının ailesine karşı bir hoşnutsuzluk içinde olmasına sebebiyet vermişti. Bu hoşnutsuzluk ve çekememezlik onu, Hâşimîlerden birisinin peygamberliğine karşı çıkmaya sevk etmişti. Aslında bütün Hâşimoğulları içinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine düşmanca tavır takınan sadece Ebû Leheb olması da bu kadının söz konusu düşmanlıkta ne kadar etkin rol oynadığını göstermektedir. Yine o, akrabalık bağlarının nefret ateşini söndürebileceğini öngörerek adeta bu nefret ateşine odun taşıyarak sürekli bu ateşi alevlendirdiği ve kocasını sürekli, yeğenine karşı provoke ederek bu ateşin sönmesine de izin vermiyordu.⁹¹ Nitekim son dönemin tefsirci ve tarihçilerinden İzzet Derveze (ö. 1984), bu kadının nitelendirildiği *odun hamalı* ifadesinden; onun, kocasının yeğenine karşı herhangi bir yumuşama ve düşmanlığından vazgeçme belirtisi gösterdiği ânda ona düşmanlık ruhu üflediği ve onu daima kıskırttığı anlamı çıkarılabileceğini ifade etmektedir.⁹²

3. Ölümü

Hz. Peygamber'in davasını bertaraf etmek için her türlü girişimde bulunmaktan çekinmeyen Ebû Leheb, ömrünün sonlarına doğru bu konuda büyük bir fırsat yakaladı: Bedir savaşı. Bedenî gücü yerinde olan Mekke ileri gelenlerinin ve müstekbirlerinin tamamı bu savaşa katılmıştı.⁹³ Ama nedendir bilinmez Ebû Leheb bu savaşta yoktu. Kardeşi Âtike'nin rüyası üzerine çekindiği⁹⁴ veya hasta olduğu⁹⁵ gibi gerekçelerle savaşa katılmadığı hususunda farklı rivayetler olsa da kavmi için hayat-memât mücadelesi olan bu savaşta yer almayı bu savaş borcunu tahsil edebilme vesilesi görerek yerine borçlusu olan Âs b. Hişâm'ı göndermesi onun kendi inancındaki samimiyetsizliğini de göstermektedir. Zira Hz. Peygamber düşmanlığında zirve yapmış böyle birisinin düşmanını yenebilme ihtimalini doğuran bu savaşa katılması gerekirdi. Savaşa katılmasa da Müslümanların muzaffer olması onu derinden üzmüş ve savaştan yedi gün sonra (2/624) da ölmüştür.⁹⁶

⁸⁸ İbrahim Sarıçam, *Emevi-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 151, 153.

⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/294.

⁹⁰ bk. Ramazan Altıntaş, "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 61-85.

⁹¹ J. Barth, "Abû Lahab", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 4/34.

⁹² İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayınları, 2011), 2/37.

⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/252.

⁹⁴ Vâkidî, *Meğâzi*, 1/47.

⁹⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/292.

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/288-289; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/477-478.

Çiçek hastalığına benzer⁹⁷ veya kara kızıl⁹⁸ hastalığı olarak Türkçe'ye çevrilen adese hastalığına yakalanan Ebū Leheb'in cenazesine çocukları dahi yaklaşamadılar. Çünkü Kureyşliler, tâundan çekindikleri gibi bu hastalıktan da çekiniyorlardı. Öyle ki kendilerine de bulaşır korkusuyla kendi çocuklarının dahi yaklaşmadığı cesedi, kokuncaya kadar evde bırakıldı.⁹⁹ Bir rivayete göre oğullarının ücretle tuttukları kimseler tarafından sopalarla sürüklene sürüklene evden çıkarılmış, önceden kazılmış çukura atılmış ve üstüne taşlar atılarak gömülmüştür. Bir diğer rivayete göre de cesedi bir duvarın dibine bırakılmış, uzaktan atılan taşlarla üzeri kapatılmıştır.¹⁰⁰ Böylece o, ömrünün son günlerinde hem ömrünü feda ettiği davasının başarısızlığını gördü hem de kendi ev halkının kendisinden kaçmasına sebep olan bir hastalığa yakalanarak ısraplar içinde öldü. Aslında ölümü ibret verici olduğu gibi Resūlullah'ın nübüvvetinin ve Kur'ân'ın ilahî kitap oluşunun da tasdikiydi.¹⁰¹ Zira küfür üzere bir hayat yaşayacağına ve diğer dünyada da cehennemlik olacağına dair Kur'ânî ifadenin nüzulünden sonra yedi-sekiz sene daha yaşadığı halde yine küfür üzere ölmüş olması Kur'ân'ı ve Peygamber'i tasdikten başka bir şey değildir.

Sonuç

Hz. Muhammed'e ilk muhalefet edenler arasında yer alan Ebū Leheb, bu davasında sonuna kadar diretti. Aslında nübüvvet öncesi dönemde ikisi arasındaki ilişkiler kuvvetle muhtemel çok güçlüydü. Çünkü hem komşuydular hem de aralarında dünürlük cihetiyle yakınlık tesis edilmişti. Ancak nübüvvetle birlikte bu ilişki bozuldu, yerini düşmanlığa bıraktı. Doğrusu asabiyet bağlarının çok güçlü olduğu İslâm öncesi Mekke'sinde diğer akrabaları gibi Ebū Leheb'in de bu duyguyla yeğenini Mekkelilere karşı koruması gerekirdi. Fakat Ebū Leheb, yeğenin liderliğinde başlatılan bu yeni dinî hareketin, Mekke'nin yerleşik inançsal ve siyasî düzenine halel getireceğini anlayınca yeğenine düşman kesildi. Çünkü Mekkelilerde atalara körü körüne bağlılık anlayışı hâkimdi ve bu anlayış kendine bir düzen oluşturmuştu. Ebū Leheb de ancak, atalarından itibaren devam edegelen bu düzende sosyo-ekonomik statüsünü koruyabileceğini düşünmekteydi. Yeğenin tebliğ ettiği yeni dinî hareketin vaad ettiği düzende ise ataların inançları sorgulanacak, sosyal adalet vizyonu gereği insanlar arasında eşitlik sağlanacak ve kimseye ayrıcalık tanınmayacaktı. Böylece o, yeğenin bu davasıyla eski inançsal düzenin kendisine sağlamış olduğu siyasî ve ekonomik ayrıcalıkları yitireceğini gördü. Bu sebeple bu yeni dinî hareketin bertaraf edilmesi gerekirdi. Bu konudaki en büyük yardımcısı ve teşvikçisi de hanımı Ümmü Cemil'di. Ancak gerek Ebū Leheb olsun gerekse hanımı olsun, bertaraf etmek için büyük gayret sarf ettikleri Hz. Muhammed'in davasına karşı hep hüsrana uğradılar. Kıyâmete kadar olumsuz bir tipoloji olarak sabit kalmasını sağlayan Tebbet sûresiyle Ebū Leheb hüsrana uğradığı gibi oğluna sözünü attırdığı Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye'nin, kuzeni Hz. Osman ile evlenmesi de Ümmü Cemil'i hüsrana uğratmıştır. Göremese de sözünü attırdığı diğer gelini Ümmü Külsüm da yine Hz. Osman ile evlenecekti. Yine Ebū Leheb ömrünü feda ettiği şirk davasının Bedir'de büyük bir mağlubiyet almasını da gördü. Ancak ikisi için en büyük hüsrân ölümlemlerinden sonra da olsa Uteybe haricindeki bütün çocuklarının, bertaraf etmek için ömürlerini tükettikleri İslâm'a girmeleri oldu.

⁹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Yayınları, 2011), 10/51.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtiḥ*, 32/170 (Lütfullah Cebeci vd. tarafından Türkçe'ye çevirisinde bu isim tercih edilmiştir. Râzî, *Mefâtiḥ*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 23/546).

⁹⁹ Râzî, *Mefâtiḥ*, 32/171; Kurtubî, *Câmi'*, 12/556.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/199.

¹⁰¹ Kurtubî, *Câmi'*, 12/555.

Kaynakça

- Abdurrahman, Aişe. *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve*. Kahire: Dârü'r-reyyân, 1987.
- Ali, Cevad. *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Altıntaş, Ramazan. "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın". *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 61-85.
- Âlûsî, Şihâbüddîn. *Rûhu'l-Me'ani fî Tefsîri'l-Kur'ân'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, 4. Basım, 1985.
- Ayhan, Bayram. "Tebbet Süresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlili". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2016), 99-125.
- Barth, J. "Abû Lahab". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 4/34-36. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Begavî, Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-ferrâ. *Me'alimü't-Tenzîl*. thk. Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru tayyibe, h.1142.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-Esrâf*. thk. Muhammed Hamidullah. 1 Cilt. Mısır: Dâru'l-maârif, ts.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-Esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirekli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996.
- Bırışık, Abdülhamit. "Tebbet Süresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/212. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çağatay, Neşet. "Rukayye". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 9/765-766. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Demircan, Adnan. "Kur'ân'ın, Nüzûl Dönemi ve Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine". *İstem* 2/4 (2004), 53-61.
- Derveze, İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayınları, 2011.
- Halebî, Ali b. Burhâneddîn. *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Ezheriyye, 1932.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- İbn Abdilber, Ebû Muhammed Yûsuf b. Abdullah. *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*. Amman: Dâru'l-a'lâm. 2002.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus. Dâru't-Tûnusîyye, 1984.
- İbn Habîb, Muhammed. *Kitabu'l-Muhabber*. thk. Eliza Lichten-Statder. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 2009.
- İbn Habîb, Muhammed. *Kitabu'l-Munammak fî Ahbâri Kureys*. tsh. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvud-Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1995.
- İbn Hişâm, Abdulmelik. *es-Sîre en-Nebeviyye*. tlk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1990.
- İbn İshâk, Muhammed. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: Dâru hecer, 1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Cîze: Müessesetu Kurtuba, 2000.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-maârif, 4. Basım, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zührî. *Kitabu't-Tabakâti'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mek-tebetu'l-hancı, 2001.
- İbn Sâbit, Hassân. *Divân*. Tunus: Matbaatu'd-Devlet et-Tunusiyye, h.1281.
- İbn Süleymân, Mukâtil. *Tefsîr*. thk., Abdullah Mahmud Şehhâte. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-tarih el-Arabî, 2002.
- İbn Zübeyir, Kâdî er-Reşîd. *Kitabu'z-Zehâir ve't-Tuhaf*. thk. Muhammed Hamidullah. Kuveyt: Matbaatu hukumeti'l-Kuveyt, 1959.
- İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *Kitabu'l-Asnâm*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 3. Basım, 1995.
- Kallek, Cengiz. "Kantar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/317-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ebû Leheb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kayhan, Mustafa. "Kur'ân'da Yerilen Kadınlardan Bir Portre (I): Ümmü Cemil". *KSÜ İlahiyat Dergisi* 20 (2012), 180-219.
- Kiraz, Ömer Faruk. *Hz. Peygamber'in Amcaları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2006.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Mesûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûc'uz-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. thk. Muhyiddîn Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1973.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Ham Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Oflaz, Abdulhalim. "Zulmün Ateşine Odun Taşıyan Kadın: Ümmü Cemil". *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştay*. 341-351. İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Oral, Osman. "Fahreddin Râzî'ye Göre Tebbet Süresi'nde Ebû Leheb Prototipi". *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2015), 23-36.
- Râzî, Fahreddîn. *et-Tefsîru'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. 33 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1981.
- Râzî, Fahreddîn. *Tefsîri Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. çev. Lütfullah Cebeci vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.
- Rubin, Uri. "Abū Lahab and Sūra CXI". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 42/1 (1979), 13-28.
- Rubin, Uri. "Ebû Leheb'in Elleri ve Ka'be'nin Ceylamı". çev. Asım Sarıkaya. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 8/2 (2017), 358-363.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevi-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravdu'l-Unuf*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, ts.
- Süyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-Mansûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Dâr-u hicr, 2003.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf. *Sübülü'l-Hudâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayrî'l-Beşer*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 3. Basım, 2013.
- Şennavi, Abdulaziz. *Hanım Sahabiler*. çev. Tâceddin Uzun. Konya: Uysal Kitabevi, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâr-u hecer, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî*. thk. Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-maârif, 2. Basım, ts.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Ümmü Külsüm". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 13/107-108. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Uraler, Aynur. "Rukiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/219. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uraler, Aynur. "Ümmü Külsüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/323. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uyar, Gülgün. "Ümmü Cemil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/315-316. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitabu'l-Meğâzî*. thk. Ahmed Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 2013.
- William Montgomery, Watt. *Hiz. Muhammed Mekke'de*. çev. Mehmet Rami Ayas-Azmi Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Azim Yayınları, 2011.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*. thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-ubeykan, 1998.
- Zirikî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ilm, 15. Basım, 2002.